

## Kultūras determinisms: ekonomiskā progresa aspekti jeb *Culture Matters*

*Kultūras izpratne nav iespējama bez noteiktas  
intelektuālās kapacitātes un piepūles,  
kā trūkums bremzē kultūras refleksiju  
un sekmē vienpusīgi primitīvu priekšstatu saglabāšanos.*

*Mentālais aklums kultūras izpratnē turpināsies.*

**Udo Ulbergs**

Pašlaik, XXI gs. sākumā, vislielākās gnozeoloģiskās un ontoloģiskās pārmaiņas ir konstatējamas humanitārajā sfērā. Radikāli izmainās ne tikai pati māksla, literatūra, filosofija, bet arī cilvēku attieksme pret minētajām kultūras formām.

Tiesa, daudzi teiks, ka vislielākās izziņas un esamības pārmaiņas atspoguļojās komunikācijas tehnikā. Piemēram, Internets un mobīlais telefons nepārtraukti sagādā pārsteigumus. Taču tā ir tikai daļēja taisnība. Komunikācijas tehnikas progress sekmē ne tikai tehnoloģiskās izziņas un esamības milzīgas pārmaiņas, bet arī **sociuma apziņas** milzīgas pārmaiņas, kuru izpratne un „klasifikācija” ir humanitārās sfēras kompetencē, analizējot un izvērtējot „dzelžu” ietekmi uz cilvēku intelektuālo un morālo orientāciju.

Cita lieta, cik efektīva tagad ir šī kompetence. Šajā ziņā taisnība šodien ir tiem vērīgajiem domātājiem, kuri žēlojas par humanitārās sfēras gausumu un nespēju operatīvi izprast tehniskā progresa mentālās sekas. Nespējot savlaicīgi un pareizi izvērtēt jaunās tehnikas antropoloģiskos rezultātus, humanitārā sfēra nespēj vajadzīgajā mērā palīdzēt cilvēkiem orientēties un adaptēties mūsdienu pasaulē. Starp citu, humanitārās sfēras atpalcība ir pilnīgi jauna situācija cilvēces vēsturē, jo, teiksim, filosofija agrāk nekad neatpalika materiālās sfēras interpretācijā.

Protams, humanitārā sfēra šodien ir spiesta „pārstrādāt” grandiozu materiālu. 2010.gada 19.augustā iznāca Oksfordas angļu valodas vārdnīcas (*Oxford Dictionary of English*) 3.izdevums. Tajā iekļauti 350 000 vārdi. 1.izdevums iznāca 1998.gadā, 2. izdevums – 2005.gadā. Trešajā izdevumā ir 2 000 jauni vārdi, salīdzinot ar iepriekšējo izdevumu. Tātad piecu gadu laikā angļu valoda ir papildinājusies par 2 tūkstošiem jaunvārdu, kurus aktīvi lieto dažādās pasaules zemēs. Skaidrs, ka jaunus vārdus deva jaunās parādības mūsdienu hiperintensīvajā pasaulē. Vislielākais jaunvārdu skaits attiecas uz Internetu, finansu un ekonomisko krīzi, planētas globālo sasilšanu. Daži piemēri: *microblogging*, *twit*, *unfriend*, *paywall*, *dictionary attack*, *netbook*, *wiki* (no Interneta jaunumiem); *toxic debt*, *quantitative easing*, *staycation* (no finansu un ekonomiskās krīzes jaunumiem).

Humanitārās sfēras pārmaiņu galvenie virzieni tagad ir labi zināmi. Vispirms nākas minēt postmodernisma filosofiskās paradigmas nostiprināšanos XX gs. nogalē, bet galvenais – šīs paradigmas kognitīvās un morālās sekas, kad faktiski saskaramies ar jauna tipa kultūras jeb postkultūras veidošanos. Tālāk ir jāmin tēlotājas mākslas un daiļliteratūras radikālās transformācijas, sabiedriskās domas manipulāciju tehnoloģiju intervence, lasīšanas atmiršana. Ja līdz XX gs. lasīšanu pētīja lasītprasmes kontekstā, lepojoties ar lasītpratēju skaita nemitīgo pieaugumu, tad no XX gs. 90.gadiem pret lasīšanu izturās kā pret sociālo praksi, lai uzzinātu, ko cilvēki lasa, kas lasa un kā lasīšana ietekmē dzīvi. T.s. lasīšanas socioloģija tagad ar nožēlu konstatē lasīšanas strauju samazināšanos, kas noteikti atbalsojās cilvēka eksistences visos aspektos. Atbalsojās cilvēka informētībā par savas dzīves telpu. 2010.gada augustā „Associated Press” Internetā izplatīja informāciju par kompānijas „Pew Research Center” veiktās aptaujas rezultātiem. Izrādās, 18% amerikāņu domā, ka viņu valsts prezidents B.Obama ir musulmanis (2009.gada martā B.Obamu par musulmani uzskatīja 11% amerikāņu). 2010.gada augustā tikai 34% pareizi zināja, ka prezidents ir kristietis. 43% vispār nezināja, ko atbildēt.

Viens no humanitārās sfēras pārmaiņu galvenajiem virzieniem noteikti ir **kultūras determinisma** izpratne un akceptēšana, kas, protams, nenotika vienā dienā un pašlaik vēl nebūt nav vispāratzīts fakts /1/. Kad 2006.gada nogalē centos pamatot kultūras determinisma **konceptiju**, jēdziens „kultūras determinisms” tika lietots tikai psiholoģiskajā antropoloģijā amerikāņu zinātnieka Melforda Spiro (*Melford Elliot Spiro*) darbos. Turklāt M.Spiro kultūras determinisma jēdziens bija vajadzīgs tāpēc, lai noliegtu kultūras determinismu. M.Spiro uzskata, ka kultūra nav izšķirošais cilvēka dzīvē – nav izšķirošais determinants, jo cilvēks neeksistē tikai no kultūras internalizācijas/2/.

M.Spiro atzīst, ka cilvēks un kultūra ir divas pilnīgi patstāvīgas sistēmas. Kultūras komponenti un cilvēka psiholoģiskie komponenti ir divi patstāvīgi fenomeni. M.Spiro koncepcijā kultūra tiek interpretēta kā kognitīva sistēma, kurā ietilpst deskriptīvie un normatīvie noteikumi par dabu, cilvēku un sabiedrību. Taču kultūrā neietilpst visi deskriptīvie un normatīvie noteikumi. Sastopami arī tādi noteikumi, kuri neietilpst kultūrā un attiecas tikai uz cilvēku. Kultūrā ietilpst sociālo grupu kolektīvajā pieredzē iegūtie noteikumi – vēsturiski izveidojušās dažādas tradicionālas nostādnes. Cilvēka individuālā pieredze neietilpst kultūrā. Kultūrā ietilpstošie noteikumi ir publiski, jo kodēti publiskos priekšstatos, zīmēs, simbolos. Cilvēka domāšana un emocijas kultūrā neietilpst, jo domāšana un emocijas ir tikai atsevišķu indivīdu esamības sfēra. Kultūra nedomā un nejūt. Kultūra ir kognitīva sistēma, taču pati izziņa kā process ir psiholoģisks process, bet nevis kultūras process. Domāšanas mehānisms ir cilvēka, bet nevis kultūras privilēģija. Taču tas, par ko domā cilvēks, pieder kultūrai. M.Spiro to nenoliedz.

Protams, humanitārajai sfērai rūpes sagādā ne tikai tehnikas progress. Iracionālā kapitālisma virzība un planetāri globālie ekonomiskie procesi stimulē jaunus idejiskos risinājumus, kuru mērķis ir izskaidrot, piemēram, nabadzības un bagātības grandiozo polarizāciju gan pasaulē kopumā, gan atsevišķu valstu iedzīvotāju kontingentā. 1900.gadā ASV bija 22 miljardieri, 1957.gadā – 16, 1968.gadā – 13, bet 2008.gadā – 160. Amerikāņu vidusslāņa ienākumi sāka samazināties no XX gs. 70.gadiem, kad krahu piedzīvoja arodbiedrības, kuras vērsās pret algu samazināšanu. ASV arī 80.gadu ekonomiskais pieaugums neko nedeķa vidusslānim. Ja 50.gados vidusslāņa ienākumu pieaugums bija 2,7%, tad 80.gados tikai 0,7%. Prezidenta R.Reigana laikā tikai bagātnieki kļuva vēl

bagātāki. Tika samazināti nodokļi bagātniekiem, kā arī samazināti budžeta izdevumi sociālajām programmām un apspiestas arodbiedrības. Tāpēc nav pārsteigums, ka liela intelektuālā enerģija tiek veltīta planētas valstu ekonomiskās attīstības un inovāciju nevienmērības izpratnei.

Tiesa, minētā tematika pastāvēja arī agrāk. Arī agrāk bija iestādes (piem., ANO) un speciālisti, kuri centās izskaidrot ekonomiskās atpalicības un progresā iemeslus. Ādams Smits kādreiz rakstīja, ka izkļūt no barbarisma un nonākt līdz pārpilnībai var tad, ja nav karš, pārāk smagi nodokļi un eksistē mērena tiesību sistēma. Pārējais nokārtosies pats no sevis.

Savukārt ASV zinātnieki, savas valsts ekonomiskās varenības iedvesmoti, priekšroku dod citiem priekšnoteikumiem. Viņi sludina, ka ekonomiskā augšupeja ir iespējama tikai demokrātiskā iekārtā, kurā tiek ievērotas cilvēku tiesības, valsts iejaukšanās biznesā ir minimāla, tiek realizēta liberāla finansu politika, pastāv tirdzniecības brīvība. Lakoniski sakot, amerikāņu pārliecībā ekonomisko panākumu galvenais nosacījums ir ekonomiskā brīvība – spēles noteikumi, kuri nosaka cilvēku savstarpējās attiecības un pieeju dabas resursiem.

Agrāk atpalicību pamatoja ar attiecīgās valsts vēsturisko gaitu – sociāli ekonomisko formāciju maiņu. Teiksim, pāreju no feodālisma uz kapitālismu, kad vieni vēl dzīvo feodālās atpalicības apstākļos, bet otri – kapitālisma pārticības apstākļos. Agrāk uzskatīja, ka attiecīgajai atpalikušajai valstij vajag pārvarēt feodālisma stadiju un pēc tam viss nokārtosies pats no sevis – valstī sāksies uzplaukums, pārticība, cilvēki dzīvos bagāti un laimīgi, tiks likvidēta nabadzība, ekonomiskā atpalicība u.tml. Kā zināms, XX gs. nogalē Austrumeiropā daudzi ne tikai naivi domāja, bet arī demagoģiski runāja un rakstīja, ka pēc sociālisma sabrukuma kapitālismā viss nokārtosies pats no sevis un austrumeiropieši dzīvos tik pat bagāti kā rietumeiropieši.

Tie domātāji, kuru intelektuālās intereses koncentrējas ap planetāra rakstura problemātiku un vispārcilvēciskiem jautājumiem, jau labi sen cenšās atrast atbildi uz vairākām neskaidrām parādībām. Tā, piemēram, sociāli ekonomisko formāciju pētnieki nesaprot, kāpēc Ķīnā neradās kapitālisms. Tagad daudzi jautā, kas notiek ar islamu, kā uz planētas likvidēt grandiozi progresējošo nabadzību, kāpēc vienas valstis dzīvo labklājībā, bet citas valstis nīkuļo un tās nākas apsaukt par *Filed States*.

Daudziem domājošiem cilvēkiem šodien kļūst skaidrs, ka ekonomiskā izaugsme un tās nodrošinātā sabiedrības labklājība nav atkarīga tikai no ģeogrāfiskajiem apstākļiem un derīgajiem izrakteņiem, kā uzskatīja vēl nesen XX gadsimtā. Tagad ir skaidri redzams, ka ekonomika ir organiski vienota arī ar citiem faktoriem. Un galvenais – kļuvis ir skaidrs, ka šo faktoru skaits ir liels un būtiska loma ir garīgajai sfērai. Tāpēc nācās izvēlēties **kultūras** jēdzienu, ar kuru var aptvert visu dzīves materiālu.

Katrā ziņā nedrīkstam aizmirst, ka Rietumu civilizācijā kultūras jēdzienu lieto vēsturiski nesen. Piemēram, Aleksandra Puškina tekstos nav sastopams vārds „kultūra”. Taču viņa un citu personību tekstos faktiski ne reti ir runa par tādām parādībām, kuras šodien attiecinām uz kultūru un tās analīzi. Kārlis Markss, apskatot jēdzienu „sabiedriskais īpašums”, faktiski nerakstīja par ekonomiku – ražošanu, produkcijas sadali u.tml. Viņš patiesībā rakstīja par kultūru, jo sabiedriskais īpašums viņa traktējumā neattiecas uz materiālistiskām izpausmēm, bet gan uz zināšanām, idejām, teorijām.

Sabiedriskais īpašums ir tā garīgā sfēra, kuru nevar privatizēt vai pārdot, jo tā pieder visiem sabiedrības locekļiem. Sabiedriskajam īpašumam nav pat materiālā vērtība ne dolāros, ne rubļos, ne latos. Tā, piemēram, relativitātes teoriju vai jau minēto kultūras determinisma koncepciju nevar privatizēt, sadalīt starp mantiniekiem, pārdot kopumā vai pa daļām. Sabiedriskais īpašums ir īpašums uz kultūru.

Nākas atcerēties, Kārlis Markss ne tikai retoriski jautāja, vai ir iespējama tāda sociāli politiskā iekārta, kurā galvenā īpašuma forma būtu sabiedriskais īpašums. Tagad mēs redzam, ka Rietumu mūsdienu sabiedrība ir orientēta tikai uz privātīpašumu, un kapitālismā ir privātīpašuma prioritāte. Iracionālajā kapitālismā privātīpašuma alkātība ir sasniegusi maniakālu vērienu.

Nevajadzētu aizmirst, ka Kārlis Markss nelietoja vārdu „kapitālisms”. Vārds „kapitālisms” ieviesās pēc Vernera Zombarta grāmatas „*Der moderne Kapitalismus*” iznākšanas 1902.gadā. Kārļa Marksa biogrāfijas pētnieki zina, ka viņš nemīlēja proletariātu, bet savukārt Krieviju, kurā veselu gadsimtu dominēja marksisma mācība, dēvēja par mežonības un barbarisma avotu. Viņa tekstos ne visai skaidra ir uzticēšanās strādniekiem, kuri it kā spētu uzcelt tādu sabiedrību, kurā prioritāte ir kultūrai, proti, sabiedriskajam īpašumam.

Joprojām viens no populārākajiem darbiem, kurā ekonomiskā attīstība netiešā veidā faktiski skaidrota no kultūras viedokļa, protams, ir Maksa Vēbera slavenais pētījums „Protestantisma ētika un kapitālisma gars”(1905). M.Vēbera koncepciju komentē arī šodien. Protestantisms veicināja kapitālisma rašanos, kas tagad saduras ar milzīgām sistēmiska rakstura pretrunām: patērēšanas kultu, individuālismu, alkātību, iracionālismu, morālo degradāciju, virtuāli simboliskās pasaules fetišizāciju. 2010.gada augustā tika publicēts krievu zinātnieka Arkādija Mālera raksts, un tajā M.Vēbera pieeja ir vērtēta sekojoši/3/.

Pirmkārt, reliģiju kāda zināma sociālā kopa (cilts, tauta, nācija) vai atsevišķi cilvēki neizvēlās, domājot par tās ietekmi uz materiālajiem panākumiem, jo neviena reliģija nevar būt rokasgrāmata efektīvam mārketingam un menedžmentam. Kristiānisms māca nevis to, kā materiāli ērtāk iekārtoties uz zemes, bet gan to, kā sagatavot sevi dzīvei pēc nāves.

Otrkārt, valsts materiālās attīstības līmenis ir atkarīgs no daudziem faktoriem, no kuriem reliģija nav pati galvenā. Tā, piemēram, bagāto Rietumu un nabadzīgo Austrumu opozīcija Eiropā ir saistīta ar virkni ģeoekonomiskajiem un vēsturiskajiem faktoriem, kas neattiecas uz konfesionālo šķelšanos.

Treškārt, ja arī reliģiskajām tradīcijām ir bijusi kaut kāda pozitīvā ietekme uz ticīgo ekonomisko stāvokli, tad tas ir noticis nevis dogmātisko sistēmu, bet gan speciāli organizētu kustību rezultātā. Un šajā ziņā banālās materiālās izdzīvošanas intereses bija patiešām svarīgākas nekā smalkās reliģiskās izjūtas. Tāpēc ne tik daudz protestantisms kā reliģiskā doktrīna, bet gan elementāras eksistences intereses naidīgā vidē lika M.Vēbera apjūsmotajiem protestantiem krāt kapitālu un labiekārtot ieņemto dzīves telpu katoļu teritorijā.

Ceturtkārt, iespējams, ne visi protestantisma darba ētikas slavētāji ir lietas kursā par protestantisma teoloģiskajiem uzskatiem. Protestantisms, kuru daudzi virspusēji izglītoti cilvēki dēvē par kristiānisma brīvāko un humānāko iemiesojumu, noliedz cilvēka gribas brīvību kā cilvēka esamības

sastāvdaļu. M.Lutera un īpaši M.Kalvina ieskatā Dievs jau iepriekš zina katra cilvēka likteni un tāpēc šis liktenis tiek noteikts neatkarīgi no attiecīgā cilvēka personiskās dalības.

XX gadsimta zinātnes vēsturē sastopami vairāki spilgti piemēri, kad kultūra kļuva par analīzes galveno objektu, lai noskaidrotu cilvēku dzīves kāda segmenta attīstības īpatnības, likumsakarības, specifiku u.tml. Piemēram, kultūras antropoloģijas vēsturē šajā ziņā uzskatāms gadījums ir Rutas Benediktas (*Ruth Benedict*) pētnieciskā darbība.

1941.gadā Kolumbijas universitātē viņa kopā ar kolēģiem izveidoja Interkulturālo pētījumu institūtu. Tajā pašā gadā ASV armijas Kara informācijas dienests Rutai Benediktai pasūtīja analītisku pētījumu par japāņu psiholoģiju. Pentagons gribēja zināt par japāņu rīcību pēc viņu valsts okupācijas.

Tolaik augstu atzinību jau bija ieguvusi Rutas Benediktas grāmata „Kultūras modeļi” (1935). Tajā ieviests **kultūras relatīvisma princips** – katru kultūras parādību var adekvāti saprast tikai visas kultūras kopējā kontekstā. Tā bija ļoti progresīva attieksme pret kultūru, ko reālajā dzīvē diemžēl ne visai plaši respektē pat šodien.

Izpildot armijas pasūtījumu, Ruta Benedikta sarakstīja savu slaveno grāmatu „Krizantēma un zobens” (1946) /4/. Viņa japāņu kultūrā tiecās konstatēt un aprakstīt sistēmiski vienojošo kodolu, kas ietekmē attiecīgās kultūras visus aspektus un nosaka kultūras elementu konfigurāciju. Šo vienojošo centrālo kodolu viņa nosauca par **kultūras ētosu**. Japāņu kultūru viņa skaidroja kā izteikti hierarhisku kultūru, kurā katrs cilvēks zina savu vietu un lomu.

No demokrātisko vērtību ieviešanas viedokļa kultūrai uzmanību pievērša amerikāņu populārais politologs Frensis Fukujama, kurš 1995.gadā publicēja rakstu „Kultūras vadošā loma” (*Journal of Democracy*, 1995, Vol. 6,1, p.7-14). Viņa patosu nosaka vēlēšanās zināt, kā visātrāk visās zemēs ieviest amerikāņu tipa demokrātiju. Politologs kultūrā iekļauj tādas parādības kā ģimenes struktūra, reliģija, morālās vērtības, etniskā apziņa, pilsoniskums, partikulāristiskas vēsturiskās tradīcijas. F.Fukujama skaidro, ka kultūru ir viegli ideoloģiski ietekmēt, taču vispār kultūra mainās ļoti lēni. Kultūra esot socioloģijas un antropoloģijas interešu sfēra, un politoloģija līdz šim kultūrai esot maz pievērsusies. Autors tādējādi amerikāņu politiķiem lika saprast, ka pasaules demokratizācijā nevar gaidīt ātrus panākumus.

No politoloģijas viedokļa kultūrai, respektīvi, civilizācijām kā kultūru koalīcijām, pievērsās Samuels Hantingtons bestsellerā „Civilizāciju sadursme” (*The Clash of Civilizations*) /5/. Viņš raksta par jaunas stadijas iestāšanos pasaules politikā. Turpmākajā cilvēces vēsturē galvenais vairs nebūs konflikts starp ideoloģijām, sociāli ekonomiskajām iekārtām, bet gan starp kultūrām. Tautas un to kultūras saglabāsies, taču visu izšķirs tautu un to kultūru grupas – civilizācijas. Civilizāciju sadursme būs galvenais faktors pasaules politikā. Pasaules politikas „frontes līnija” virzīsies robežjoslā starp civilizācijām. Civilizāciju konflikts būs pēdējā fāzē **globālo konfliktu** evolūcijā.

S.Hantingtona ieskatā līdz šim ir bijuši vairāki konfliktu tipi.

Pirmkārt, konflikti pirms un pēc Vestfāles miera līguma noslēgšanas 1648.gadā, kā rezultātā radās

mūsdienu starptautiskā sistēma. Rietumu areālā konflikti bija galvenokārt starp valstīm – karaļiem, imperatoriem, absolūtām un konstitucionālām monarhijām, kas tiecās palielināt birokrātisko aparātu, armiju, ekonomisko varenību, pievienot jaunas zemes.

Otrkārt, pēc franču revolūcijas 1793.gadā galvenie konflikti bija starp nācijām, kas beigu beigās noveda līdz diviem Pasaules kariem XX gadsimtā.

Treškārt, XX gadsimta vidū konfliktus starp nācijām nomainīja ideoloģiskie konflikti, kuros iesaistījās komunisti, nacisti, liberālie demokrāti. Aukstajā karā pēc II Pasaules kara dominēja ideoloģiskās kategorijas.

Ceturtkārt, pēc aukstā kara izbeigšanās 1989.gadā sākās konflikti starp Rietumu un citām civilizācijām. S.Hantingtons uzskata, ka tagad valstis ir pareizāk grupēt saskaņā ar kultūras un civilizācijas kritēriju, jo pēc aukstā kara pasaule strauji sadalījās pirmās, otrās, trešās un ceturtās šķiras valstīs.

Saprotams, autoram nācās izskaidrot civilizāciju konflikta iemeslus. Tie ir vairāki. Kopumā var teikt, ka vissvarīgākais iemesls ir savas identitātes aizstāvēšana un nevēlēšanās asimilēties. Civilizācijas atšķiras reliģiski, un tas nosaka uzskatu dažādību. Turklāt reliģisko uzskatu funkcionēšana sabiedriskajā apziņā ir stabilāka nekā politisko un ideoloģisko uzskatu iedarbība. Reliģiskā identitāte parasti ir vēl jūtīgāka un patmīlīgāka nekā etniskā un kultūras identitāte. Reliģija faktiski ir kultūras/civilizācijas kodols un identitātes garants, kā arī kultūras/civilizācijas pašapziņas fetišizācijas iniciators. Globalizācija un ekonomiskā modernizācija slāpē valsts lomu attiecīgās identitātes saglabāšanā, un tāpēc valsts vietā identitāti sāk sargāt reliģiskās organizācijas, visbiežāk balstoties uz fundamentālismu.

Kā raksta S.Hantingtons, civilizāciju konflikta svarīgs iemesls ir tas, ka kultūra mainās lēnāk nekā ekonomiska un politika. Tāpēc kultūras nav spējīgas izvēlēties kompromisu. Īpaši aktuāli tas ir tādēļ, ka Rietumu civilizācija strauji attīstās un citās civilizācijās iestājas mazvērtības komplekss. Rietumi cenšas demokrātiju un liberālismu pasludināt par vispārcilvēciskām vērtībām un sastopas ar citu civilizāciju pretestību.

Saprotams, ekonomikas/biznesa interese par kultūru nav tikai modīgs humānistisks pavērsiens, lai noskaidrotu nabadzības un atpalicības iemeslus, vēloties palīdzēt attiecīgajām tautām un valstīm. Skaidrs, ka kapitālisma ekonomika/business pats izjūt savu buksēšanu, mīdīšanos uz vietas un nepieciešamību pašpilnveidoties. Ne velti Jozefs Šumpēters grāmatā „Kapitālisms, sociālisms un demokrātija” (1942) izvirzīja jēdzienu „**kreatīvā sagraušana**”. Ar minēto jēdzienu viņš apzīmē industriālās mutācijas procesu, radikāli rekonstruējot ekonomisko struktūru, kad tiek sagrauta vecā struktūra un radīta jauna struktūra. Kapitālisma fundamentāls instinkts ir jaunu patērētāju, jaunu tirgu, jaunu preču, jaunu ražošanas metožu, jaunu industriālās ražošanas formu izdomāšana. Kapitālisma dinamiskās stratēģijas nav iedomājamas bez kreatīvās sagraušanas, radoši sagraujot veco un tā vietā radoši izveidojot kaut ko pilnīgi jaunu. Kreatīvā sagraušana ir kapitālisma metodoloģiskais pamats.

Kapitālismā kreatīvās sagraušanas fantoms var izpausties dažādi. Tajā skaitā lēmumu pieņemšanā.

XX gs. pirmajā pusē Rietumos dominēja viedoklis, ka indivīds nav spējīgs analizēt sevi un citus, lai izvairītos no kļūdām savos lēmumos. Tāpēc ir jārīkojās tā, lai panākumi tiktu garantēti ar minimāliem zaudējumiem. Taču XX gs. vidū arī šis viedoklis vairs neapmierināja kapitālistus, jo lēmumu pieņemšanā bija iestājusies zināma krīze. Ekonomiskie panākumi nebija tādi, kādus gribējās izbaudīt.

Ekonomisti un citi zinātnieki, domājot par biznesmeņiem, saprata, ka ir ieviesies pārāk vienkāršots skatījums uz cilvēciskajām **vērtībām**. Bija skaidrs, ka tās var iedalīt divās grupās: 1) morālās vērtības un 2) materiālās vērtības. Pirmajā grupā ietilpst tādas vērtības kā ticība, cieņa, vainas apziņa, taisnīguma izjūta. Nācās secināt, ka Rietumu business respektē tikai otrās grupas vērtības. Pie tam kļuva saprotams, ka morālās vērtības nevar formalizēt, sistematizēt, sakārtot hierarhiski u.tml. Tātad morālo vērtību grupā nevar „ieviekt kārtību” un ieviekt prognozējamību – nevar „kontrolēt situāciju”, pēc kā vienmēr un visur tiecās business. Piemēram, neviens neuzņēmās pateikt, kas ir svarīgāks – mātes dzīvība jeb tēva dzīvība. Uz tamlīdzīgiem jautājumiem atbilde vispār nav iespējama.

Pievēršanās morālo un materiālo vērtību sakarībām un ietekmei uz ekonomiku bija solis ceļā uz kultūras lomas izpratni; faktiski arī perspektīvs solis ceļā uz kultūras respektēšanu visās cilvēka darbības sfērās un ne tikai ekonomikā.

Mičiganas universitātes politoloģijas profesors Ronalds Ingleharts (*Ronald F.Inglehart*) no 1981.gada līdz 1998.gadam vadīja globāla vēriena projektu „*World Values Survey*” ([worldvaluessurvey.org](http://worldvaluessurvey.org)). Projekta mērķis bija izpētīt vērtību izmaiņas mūsdienu pasaulē. Pavisam tika pētītas 65 valstis. Projekta vadītāja grāmata „*Modernization and Postmodernization*” (1997) tulkota daudzās valodās.

Pētījumu gaitā atklājās vairāki secinājumi, kuri var kalpot par sava veida rekomendācijām politiķiem, zinātniekiem, biznesmeņiem. Tika noskaidrots, ka mūsdienās reliģijas loma nemazinās. Faktiski ekonomiskā modernizācija neizmaina ne cilvēku reliģisko, ne garīgo orientāciju vispār. Gluži pretēji – islama fundamentālisms kļuva par determinējošo faktoru politikā un ideoloģijā. Ekonomiskā modernizācija neizmaina kultūras trendus. Izmaiņas ir relatīvas un tāpēc nevar secināt, ka tā būtu likumsakarība.

Projekta realizācijas laikā secināja, ka mūsdienu pasaulē nenotiek kultūras vērtību konverģence. Kultūras atšķirības nemazinās. Gluži pretēji – tās tiek īpaši akcentētas, kas joprojām ir kultūru konfliktu iegansts. Mūsdienu pasaulē nenotiek globāla, vispārcilvēciska mēroga vērtību konverģence, jo tradicionālās vērtības saglabā savu ietekmi.

Projekta rezultāti liecina, ka ekonomiskās attīstības zonās notiek specializācija nodarbinātības jomā, palielinās izglītības un iedzīvotāju labklājības līmenis. Taču tajā pašā laikā kultūras identitātes tematika tiek izmantota politiskajās manipulācijās, lai realizētu kādas sabiedrības grupas intereses.

Minētā un citu projektu īstenošanu XX gs. beigās veicināja globalizācija, kad ekonomiskajā dzīvē strauji veidojās jaunas parādības – transnacionālās korporācijas, Rietumu rūpniecības pārvietošanās uz lēta darbaspēka zemēm Dienvidaustrumāzijā, darbaspēka planetārā migrācija, citu civilizāciju

biznesa ieplūšana Rietumeiropā un Ziemeļamerikā. Kļuva skaidrs, ka kultūras atšķirības ietekmē biznesu. Globalizācijas apstākļos ražošanas procesā tiekas un spiesti sastrādāt dažādu tautu, reliģiju, civilizāciju pārstāvji. Rietumos radās jauna zināšanu sfēra – **multikulturālais menedžments**, kas analizē kultūru tradīcijas un stereotipus, kurus izmanto dažādu tautu pārstāvji. ASV kultūras antropologi jau pirms vairākiem gadu desmitiem sāka izstrādāt saviem biznesmeņiem konkrētas rekomendācijas darbam multikulturālā vidē. Rietumu universitātes savukārt ieviesa lekciju kursus multikulturālajā menedžmentā, kam tūlīt sekoja profesoru publikācijas grāmatas formātā vai dotajai tematikai jaunizveidotajos speciālajos žurnālos.

Tā, piemēram, *The Institute for Cultural Democracy* (wwcd.org) formulēja sešus svarīgus komunikatīvos komponentus, kas sastopami jebkurā kultūrā. Tiekoties ar citas kultūras pārstāvjiem, jāņem vērā tādi komunikatīvie komponenti kā saziņa, konflikts, uzdevumu izpilde, lēmumu pieņemšana, atklātība, zināšanas. Piemēram, katrai tautai ir sava saziņa - specifiska žestu valoda, vārdu semantika. Dažas tautas pret konfliktiem izturās pozitīvi. Sastopamas tautas, kurās cilvēki cenšas izvairīties no konfliktiem; vieni konfliktus risina atklāti, citām tautām tas nav pieņemams. Uzdevumu izpildē mēdz būt tautas, kurās ir tradīcija pirms darba nodibināt personiskos kontaktus. Mēdz būt pretēji – darbs un personiskās attiecības netiek „sintezētas”. Lēmumu pieņemšanā var uzticēties saviem strādniekiem, taču var arī pilnīgi nemaz neuzticēties, kad darba vadītājs pieņem lēmumus par visiem darba etapiem. Atklātība izpaužas tādējādi, ka ir tautas, kurās ir pieņemts iesaistīties cilvēku personiskajā dzīvē, un ir tautas, kur pret to izturās negatīvi. Katrai tautai ir savas tradīcijas zināšanu ieguvē. Eiropieši priekšroku dod lasīšanai, austrumu tautas – transcendentālai metodikai, āfrikāņi – simboliskiem rituāliem.

Multikulturālā menedžmenta kontekstā iederas holandiešu zinātnieka Geerta Hofstede ieteiktā **kultūru tipoloģija**. Viņš veica pētījumus kādas lielas transnacionālās korporācijas 64 filiālēs dažādās zemēs. Viņa rekomendācijām ir samērā plaša rezonanse biznesa izglītības iestādēs, kas savus absolventus gatavo darbam citās valstīs un multikulturālā vidē.

G.Hofstede konstatēja, ka menedžeru darbs lielā mērā ir atkarīgs no attiecīgās zemes kultūras. Lai formulētu konkrētas rekomendācijas biznesam un viņa pētnieciskajai darbībai būtu kaut kāda praktiskā jēga, G.Hofstede vairāk vai mazāk abstrakti formulēja 5 aspektus, kas vienmēr un visur diktē gan atsevišķu menedžeru, gan transnacionālo korporāciju funkcionēšanu. Zinātnieks ir pārliecināts, ka visu izšķir 1) individuālisms/kolektīvisms, 2) varas distance, 3) nenoteiktības pārvarēšanas tieksmes, 4) vīrišķais/ sievišķais un 5) ilglaicīga/īsilaicīga orientācija /6/.

Visjaunākajā laikā zinātne plaši pievēršas ekonomikas un **multikulturālās vides** sakarībām, jo etniskie un nacionālie konflikti bremzē saimniecisko attīstību. Piemēram, ekonomisti par to šodien ir pilnīgi pārliecināti. Pašlaik tā tas ir Ukrainā, Malaizijā, Kenijā u.c. Arī tajās valstīs, kurās varas monopols pieder „titulnācijai”, ekonomiskais stāvoklis var nebūt labs. Tomēr nākas atzīt, ka jautājums par ekonomikas un multikulturālās vides sakarībām ir pretrunīgs. Tādas multikulturālas valstis kā Vācija, ASV, Krievija XIX un XX gs. attīstījās strauji. Tas pats šodien vērojams Indijā, Indonēzijā. Arī Ķīna patiesībā ir multikulturāla zeme.

Saprotams, ka valsts nevar izvēlēties etnisko sastāvu. Valsts to var vienīgi regulēt. Piemēram,



2010.gada augustā Francijas valdība no savas valsts deportēja čigānus uz viņu dzimteni Rumānijā. Taču valstij ir visas iespējas izvēlēties savu ekonomisko politiku, kas ir atkarīga no etniskā sastāva. Mūsdienās politiķi var vēlētāju uzmanību pievērst nevis ekonomiskajām problēmām, bet gan etniskajām problēmām – konkurentu etniskajai izcelsmei. Kad cilvēki vispirms domā par etnisko aspektu, viņiem daudz neinteresē, vai politiķis ir zaglis, muļķis, kukuļnēmējs, nekompetents ekonomikā un valsts politikā vispār. Tādā gadījumā cilvēki izvēlās etniski savējo saskaņā ar principu „viņš ir nelietis, bet mūsu nelietis”.

Tagad ir zinātnieki, kuri nodarbojās ar tautas intelektuālā koeficienta aprēķināšanu un aprēķinu rezultātu saistīšanu ar attiecīgās etniskās grupas ekonomisko bagātību. Tā, piemēram, 2002.gadā Londonā tika publicēta grāmata „*IQ and the Wealth of Nations*”. Tās autori ir divi profesori: Ričards Lins (*Richard Lynn*) no Olsteras universitātes un Tatu Vanhanens (*Tatu Vanhanen*) no Tamperes universitātes. Viņu darbības galvenais mērķis ir atspoguļot to, ka valsts nacionālā kopprodukta apjoms ir atkarīgs no attiecīgās zemes iedzīvotāju vidējā intelektuālā koeficienta – *IQ*. Abi zinātnieki cenšas pierādīt tēzi, ka atšķirības *IQ* jomā atsaucās uz nacionālā kopprodukta atšķirībām. Pie tam valsts iedzīvotāju *IQ* ietekmē ne tikai nacionālās bagātības apjoms, bet ekonomisko izaugsmi vispār. Pētījumos tika analizēti dati par 113 valstīm. Atšķirības *IQ* jomā tiek izskaidrotas ar ekoloģisko un ģenētisko faktoru atšķirībām /7/. Tātad katras tautas intelektuālo potenciālu nosaka tās dzīves vietas dabas apstākļi un genofonds.

2006.gadā abi autori izdeva jaunu grāmatu – iepriekšējās turpinājumu. Jaunās grāmatas nosaukums ir „Intelektuālais koeficients un globālā nevienlīdzība”.

Minētajās publikācijās par **intelektu** tiek dēvētas cilvēka vispārējās kognitīvās spējas, kas izpaužas prasmēs, spriešanas spējā, spējā risināt verbālus, matemātiskus, telpiskus uzdevumus, ātri mācīties, atminēties, apgūt lielu zināšanu apjomu. Par tautas intelekta kritērijiem autori izvēlējušies matemātikas un dabaszinātnes spējas, pieaugušo iedzīvotāju izglītības līmeni un reliģisko pārliecību. Viņi izmanto dažādu socioloģisko un statistisko iestāžu apkopotos datus par minētajiem kritērijiem, kā arī *IQ* mērījumus.

Publikācijās viņi sniedz pārskatu par citu zinātnieku pētījumu rezultātiem. Piemēram, atsaucās uz ASV zinātnieka K.Dženksa veiktajiem pētījumiem 1972.gadā, kas tagad pieder sava veida zinātniskajai klasikai /8/. K.Dženks noskaidroja, ka cilvēku intelektuālās atšķirības ietekmē viņu ienākumus. Turklāt intelekts ir iedzimta īpašība, tāpēc ienākumus nosaka ģenētiskie faktori.

K.Dženksa secinājumus apstiprināja vēlākie pētījumi ASV, Zviedrijā, Lielbritānijā Francijā, Itālijā, Spānijā. Piemēram, Lielbritānijā pētījumi tika veikti 13 reģionos. Izrādījās, ka visaugstākais intelekts ir Londonas apgabalā, viszemākais – Skotijā, Ziemeļīrijā, kā arī Īrijas Republikā. Tas tieši proporcionāli atsaucās uz iedzīvotāju ienākumiem: jo zemāks intelektuālais līmenis, jo mazāki ienākumi.

Tas atsaucās arī uz migrāciju. Londonas apgabalā bija iedzīvotāju iekšējā migrācija, un no šī apgabala cilvēki neaizbrauca. Savukārt no Skotijas un Īrijas cilvēki aizbrauca. Londonas apgabalā gudrākie cilvēki devās uz Londonu, Skotijā un Īrijā – uz citām vietām.

Francijā pētījumi liecināja, ka no jauniesaucamajiem dienēt armijā visaugstākais intelektuālais koeficients bija pušiem no Parīzes apgabala, viszemākais – no Korsikas. ASV ziemeļu štatos intelektuālais koeficients ir augstāks nekā dienvidu štatos. Visaugstākais intelektuālais koeficients ir Masačusetas štatā, viszemākais – Misisipi štatā.

Ričarda Lina un Tatu Vanhanena pētījumi liecina, ka visaugstākais intelektuālais koeficients ir Ķīnā, Japānā, Korejā. Pēc tam seko eiropieši, Dienvidaustrumāzijas un Klusā okeāna salu, Dienvidāzijas, Ziemeļāfrikas iedzīvotāji. Uskaitījumu noslēdz tropiskās Āfrikas iedzīvotāji. Cilvēki ar augstu intelektuālo koeficientu ražo lidmašīnas, automašīnas, datorus, medikamentus. Viņiem ir bankas, apdrošināšanas sistēma, sava arhitektūra, kinomāksla, visa ekonomika ir nodrošināta ar kvalitatīvu darbaspēku, valsts dzīvi vada kompetenti politiķi. Ļoti svarīgi ir tas, ka liela uzmanība tiek pievērsta bērniem, nodrošinot labus dzīves apstākļus un izglītību. Tas atsaucās uz viņu intelektu, genofonda potenciālu nākotnē. Abi zinātnieki uzsver, ka intelekts ir izteikti iedzimta parādība. Cilvēkā ir gēni, kuri „atbild” par intelektu. Šo gēnu daudzums katrā tautā ir savādāks. Atšķiras arī smadzeņu vidējais apjoms. Austrumāzijas iedzīvotājiem tas ir 1416 kubikcentrimetri, eiropiešiem – 1369, Dienvidāzijas un Ziemeļāfrikas iedzīvotājiem – 1293, tropiskās Āfrikas iedzīvotājiem – 1200 kubikcentrimetri.

Abi zinātnieki savos darbos pievēršas t.s. ***IQ* paradoksiem**. Viņi min vairākus paradoksālus piemērus un cenšas tos izskaidrot.

Piemēram, Austrumāzijas iedzīvotājiem ir augsts *IQ*, skolēniem ir labas zināšanas matemātikā un dabaszinātnēs. Taču, salīdzinot ar eiropiešiem, viņiem ir mazāki panākumi zinātnē un mākslā. Vēsturiski īpaši uzskatāmi tas atspoguļojās pēc XVII gadsimta, jo pirms tam aziātu un eiropiešu radoši tehniskie un mākslinieciskie panākumi bija vienādi. Ķīnieši izgudroja kanālus ar slūžām, papīru, iespaidmašīnu, papīra naudu, pulveri, magnētisko kompasu ilgi pirms eiropiešiem. Ķīniešiem bija labas zināšanas astronomijā un augsti attīstīta matemātika. Jaunajos laikos eiropieši manāmi apsteidza aziātus. Kā zināms, šodien Ķīnas ekonomiskā attīstība pamatā balstās uz Rietumu kreatīvajiem sasniegumiem.

R.Lins un T.Vanhanens to izskaidro sekojoši. Aziāti ir lielāki komformisti nekā eiropieši. Tas aziātu aprindās traucē izvērsties radošajai domai. Tā rezultātā viņiem ir liels prāts, bet maza kreativitāte. Pie tam aziāti ir kolektivistiski; viņi galvenokārt domā par kolektīva interesēm, lai nodrošinātu labas saiknes ar savu subkultūru. Eiropieši turpretī lepojās ar savu individuālistiskumu. Kreativitāte ir saistīta ar opozīciju vispārējām normām un kolektīva viedoklim. Aziātu kolektivistiskuma nostiprināšanos veicināja smagie klimatiskie apstākļi pēcēdus periodā. Lai izdzīvotu, vajadzēja apvienoties kolektīvos, jo pa vienam nevarēja eksistēt.

Starptautisku ievērību ir ieguvusi amerikāņu zinātnieka **Lavrensa Harrisona** (*Lawrence Harrison*) zinātniskā darbība, pētot garīgo vērtību ietekmi uz ekonomiku, politiku, sociālajām attiecībām sabiedrībā. Viņš ar minēto tematiku nodarbojās gadus trīsdesmit, pa lielākai daļai dzīvojot un strādājot Latiņamerikā un izmantojot arī citu kontinentu materiālu. Viņš iesaka konkrētus metodiskos priekšlikumus - 25 faktorus, kuri palīdz novērtēt valsts kultūru.

Faktori ir sekojošie: reliģija, liktenis, laika uztvere, bagātība, zināšanas, morālās normas,

labdarība, izglītība, sasniegumi darbā, taupīgums, uzņēmējdarbība, riskēšanas drosme, konkurence, inovācijas, pilnīgošana, korupcija un tiesiskums, identifikācijas un uzticības radius, ģimene, sociālais kapitāls, individuālais un grupas, vara, elites loma, valsts un baznīcas attiecības, sieviešu un vīriešu attiecības, dzimstība.

Pats L.Harrisons minēto faktoru izmantošanu dēvē par idealizētu tipoloģiju, jo reālajā dzīvē katram faktoram var būt visdažādākās variācijas. Piemēram, pret korupciju cilvēki izturās dažādi. Sastopamas zemes, kurās pret korupciju neizjūt naidu un antipātijas, un korupcija ir pati par sevi saprotama izpausme. Savukārt izglītības jomā ir svarīgi, lai cilvēki prastu lasīt un rakstīt. Svarīgi, lai izglītība jauniešiem iemācītu kritiski domāt, kritiski izturēties pret zināšanām un nepārvērst tās par dogmu. Valstīs, kurās ir augsts kultūras līmenis, cilvēki parasti ir orientēti uz nākotni un nedzīvo tikai šodienai. Zemēs, kurās dominē arhaiskās kultūras tradīcijas, cilvēki galvenokārt interesējās un balstās uz pagātnes pieredzi.

Kā skaidro L.Harrisons, ekonomisko izaugsmi sekmē darba mīlestība, griba gūt panākumus. Ļoti svarīgs faktors ir taupīgums, kas atsaucās uz investīciju aktivitātēm, uzņēmējdarbības brīvību un korupciju, nodrošinot optimālu resursu sadali sabiedrībā. Sastopamas valstis, kurās radošo aktivitāti un konkurenci apzināti bremsē šauras interešu grupas, speciāli pielietojot noteiktu politiku, lai vieglāk un ātrāk atbrīvotos no konkurentiem.

Lai valstī izmainītu kultūras vērtību izpratni, sabiedrībā ir jāvalda vienprātībai un jābūt līderiem, kuri vēlas pārmaiņas un spēj tās realizēt. Kultūras vērtību transformācija nevar notikt dekrētu formā vai ārzemnieku iejaukšanās rezultātā /9/.

Lavrenss Harrisons 2010.gada 29.maijā lasīja lekciju Pēterburgā. Viņš paskaidroja, ka savā zinātniskajā darbībā izmanto argentīniešu politologa un žurnālista profesora Mariana Grondonas tipoloģiju, kurā ir minētie 25 kultūras faktori. Tos var iedalīt divās grupās. Vienā grupā ir iekļaujami faktori, kuri bremsē attīstību un tāpēc tos var saukt par zema kultūras kapitāla faktoriem. Otrā grupā ir ietverami faktori, kuri veicina attīstību – augsta kultūras kapitāla faktori. Kā lekcijā norādīja amerikāņu zinātnieks, minēto tipoloģiju izmanto arī citi pētnieki. Piemēram, Ronalds Ingleharts.

L.Harrisons patstāvīgi esot pētījis reliģijas faktora ietekmi uz modernizāciju, analizējot datus par 117 valstīm, kurās dominē kāda no pasaules reliģijām – protestantisms, katolicisms, pareizticība, budisms, islams, jūdaisms un ētiskā mācība konfūcisms.

Jaunākajās publikācijās L.Harrisons akcentē ekonomiskās izaugsmes 10 indikatorus, no kuriem lielā mērā ir atkarīga attīstība:

1. cilvēciskās attīstības indekss, ko izmanto ANO un kurā ietilpst dati par izglītību, veselības aizsardzību, ienākumiem uz vienu iedzīvotāju;
2. izglītība;
3. sieviešu izglītība;
4. dzimstība;

5. brīvība (tiek izmantoti *Freedom House* apskati);
6. demokrātija;
7. nacionālais kopprodukts uz vienu iedzīvotāju;
8. Džini koeficients (ienākumi sociālajās grupās);
9. cilvēku savstarpējā uzticēšanās;
10. korupcija.

Pētot reliģijas ietekmi uz modernizāciju un saimniecisko attīstību vispār, L.Harrisons formulējis vairākus novērojumus.

Modernizācija visiecientākā ir protestantisma zemēs. Luterisms lielu ietekmi ir atstājis ziemeļu valstīs Somijā, Zviedrijā, Norvēģijā, Dānijā, Islandē, kur ir gūts milzīgs dzīves progress. Konfūcisms progresu atbalsta vairāk nekā islams, hinduisms, budisms. Pareizticīgo valstīs ir augsts izglītības līmenis, taču šajās valstīs cieņā ir korupcija. Musulmaņu valstis pretojās modernizācijai. Tajās ir zems sieviešu izglītības līmenis. Indijā ir liels progress, taču tajā pašā laikā liela korupcija, sieviešu neizglītība.

Kā uzsver L.Harrisons, pēdējā laikā diezgan krasi ir izmainījušās vairākas kultūras. Tā tas ir noticis Spānijā, Kvebekas provincē Kanādā, Turcijā, Īrijā. Šajās valstīs var konstatēt vairākas likumsakarības. Piemēram, liela uzmanība tiek veltīta bērnu izglītības sistēmai, bet svarīgākais – audzināšanai. Uzmanības centrā ir augstākā izglītība, masu mediju darbība. Kultūras vērtību sistēmas maiņā liela loma ir bijusi līdera personībai, vadot valsti un pareizi ievirzot tās ideoloģiju.

L.Harrisons vienā no saviem rakstiem atceras notikumu gaitu aizvadītajos apmēram 50 gados /10/. Viņš atcerās, kādas pūles pēc II Pasaules kara starptautiskās organizācijas veltīja palīdzībai atpalikušajām pasaules valstīm, lai uz planētas panāktu vienādu dzīves līmeni visiem cilvēkiem. Tolaik tika izstrādātas visdažādākās attīstības teorijas un dominēja milzīga ticība zinātniskos projektus realizēt dzīvē. Priekšroka tika dota jaunajām valstīm, kuras ieguva neatkarību pēc koloniālisma sabrukuma. Taču diemžēl reāli panākumi tika gūti tikai Dienvidaustrumu Āzijā. Neveiksmes citos kontinentos izraisīja vispārēju neticību un vienaldzību pret attīstības teorijām. Āfrikā, Dienvidamerikā un islama zemēs „kvalitatīvs lēciens” ekonomikā netika panākts, neskatoties uz grandiozo materiālo un organizatorisko palīdzību.

Kā zināms, viena no L.Harisona minētajām starptautiskajām organizācijām bija ANO, kas 1970.gadā izsludināja „attīstības desmitgadi”. Tomēr grandiozā kamapaņa nekā nedeļa un tika piedzīvota vilšanās t.s. trešās pasaules valstīs. Tikai piecas valstis no t.s. jaunattīstības valstu grupas guva panākumus – Japāna, Dienvidkoreja, Taivāna, Honkonga un Singapūra. Zināmus panākumus XX gs. otrā pusē guva arī Malaizija, Taizeme, Bostvāna, Mavrīkija.

Svarīga ir L.Harrisona piebilde, ka aizvadītajos 50 gados nodarbojoties ar palīdzības sniegšanu atpalikušām valstīm nekad neeksistēja jautājums par kultūras vērtību ietekmi uz ekonomiku. Tiesa,

no XX gs. 70. gadiem starptautisko organizāciju projektu realizācijā tika iekļauti kultūras antropologi. Taču viņu uzdevums bija projektos fiksēt attiecīgās valsts kultūras reālijas, bet nevis pievērsties kultūras formu funkcionālajai darbībai.

Mums šodien nākas atcerēties, ka L.Harrisona minētajā laikā Rietumos dominēja **kultūras plurālisma** koncepcija: katra kultūra izstrādā savas vērtības; kultūras nav labas vai sliktas, bet tikai dažādas. Pie tam kultūras plurālisma koncepcija tika izstrādāta un propagandēta arī saskaņā ar starptautiskās organizācijas (*UNESCO*) pasūtījumu /11/. Tas bija tipiski ideoloģisks solis, lai pasaules vienā daļā retušētu eiropocentrisma un vesternizācijas pārkuma iespaidus un izraisītos mazvērtības kompleksus. Starptautiskās organizācijas, kurās, protams, visu nosacīja „baltie” ierēdņi, gribēja demonstrēt, ka tās pret visām valstīm un to kultūru izturās vienādi.

L.Harrisons nosauc tikai dažu ekonomistu vārdus, kuri respektēja kultūras lomu. Viņš min Devidu Lendesu (*D.Landes*), Alanu Grīnspenu (*A.Greenspan*), Jošiharu Kumio (*Yoshihara Kumio*), kurš, piemēram, rakstīja par japāņu ekonomisko panākumu vienotību ar japāņu kultūru. Japāņi lielu uzmanību velta materiālajiem apsvērumiem, darba mīlestībai, ietaupījumiem nākotnei, izglītībai, kolektīvismam.

1999.gadā Harvardas universitātē notika simpozijs „*Culture Matters: How Values Shape Human Progress*”. 2000.gadā Ņūjorkā iznāca rakstu krājums ar tādu pašu nosaukumu. Grāmatas redaktori ir L.Harrisons un Samuels Hantingtons. Viņi bija arī simpozija organizatori. Pasākuma mērķis bija gūt atbildi uz jautājumu, kāpēc dažas valstis un etniskās grupas dzīvo materiāli labāk nekā citas valstis un etniskās grupas un kāda loma ir kultūras vērtībām politiskajā, ekonomiskajā un sociālajā attīstībā.

Grāmatā ir ievietoti 17 raksti, kuri sagrupēti 5 nodaļās: 1. Kultūra un ekonomiskā attīstība, 2. Kultūra un politiskā attīstība, 3. Antropoloģiskās debates, 4. Āzijas krīze, 5. Pārveidojot kultūru. Pirms minētajām nodaļām ir publicēts S.Hantongtona priekšvārds „Kultūra – tas ir nopietni”, pēc kura seko L.Harrisona ievads „Kāda ir kultūras nozīme”. Grāmata operatīvi tika pārtulkota un izdota 7 valodās. Tā krievu valodā iznāca 2002.gadā ar nosaukumu „*Культура имеет значение*”.

2002.-2005.gadā L.Harrisons Tafta universitātē un Fletčera institūtā (*Fletcher School*) vadīja projektu „*Culture Matters*”, un tas bija darba turpinājums pēc Harvardas simpozija. Projektā piedalījās 65 speciālisti no 25 valstīm. Notika vairākas konferences, bet 2006.gadā iznāca 3 grāmatas. Vispirms tika publicēta L.Harrisona grāmata „*The Central Liberal Truth*”. Tai sekoja rakstu krājumi „*Developing Cultures: Essays on Cultural Change*” un „*Developing Cultures: Case Studies*”.

Projekta mērķis bija noskaidrot sekojošo.

Pirmkārt, kādi kultūras elementi ietekmē cilvēku rīcību, kas atspoguļojās ekonomiskajā, sociālajā un politiskajā darbībā.

Otrkārt, ar kādu institūtu un metožu palīdzību notiek kultūras izmaiņas.

Treškārt, ko varam uzzināt par kultūru un tās izmaiņām, balstoties uz valstu konkrētiem pozitīviem un negatīviem piemēriem.

Projekta galvenais secinājums: kultūrai ir svarīga ietekme uz ekonomiku, un tas savā darbībā ir jāņem vērā valdībām, organizācijām, analītiskajiem centriem, augstskolām; pieņemot politiskos lēmumus, noteikti ir jāveic kultūras faktoru iedarbības analīze.

2010.gada 24.-26.maijā Maskavā Valsts universitātē „Ekonomikas augstskola” (slavenajā „viškā”) notika simpozījs „*Культура, культурные изменения и экономическое развитие*”. Tā mērķis bija turpināt pirms 11 gadiem Harvardas simpozijā aizsākto sarunu. Maskavas pasākumā piedalījās vairāki pirmā simpozija dalībnieki ar tā organizatoru L.Harrisonu priekšgalā. Maskavas simpozījs tika veltīts 2008.gadā mirušā S.Hantingtona piemiņai.

Maskavas simpoziju organizēja profesors Jevgēnijs Jasins – minētās slavenās universitātes zinātniskais prorektors. Pirms simpozija viņš universitātes mājas lapā (hse.ru) izskaidroja pasākuma mērķi.

Vispirms viņš akcentēja to, ka kultūras jēdziens tiek lietots visplašākajā nozīmē. Kultūras jēdziens palīdz raksturot, ar ko atšķiras dažādas civilizācijas, kāds ir attiecīgās kultūras uzskatu, vērtību, priekšstatu kopums, kas ietekmē cilvēku uzvedību un rīcību. Tiek ņemta vērā arī mākslinieciskā kultūra – teātris, kino, literatūra, tēlotājas māksla, jo tā piedalās sabiedrisko vērtību formulēšanā.

Kā paskaidroja profesors J.Jasins, simpozījs ir organiski vienots ar Krievijas modernizācijas uzdevumu un inovāciju potenciāla radīšanu. Šo uzdevumu nevar atrisināt tikai ar lielas naudas un dažu gudru galvu palīdzību. Krievijas sabiedrībā nepieciešams radīt priekšstatu par radošo brīvību, iedzīvotājos ir jāvalda apziņai, ka cilvēku īpašums tiks aizsargāts, cilvēkos ir jāvairo savstarpējā uzticēšanās, valstī ir jābūt tiesiskuma un likumu ievērošanas garantijai, cieņai pret zinātni, zināšanām un zinātniekiem. J.Jasina ieskatā Krievijā pašlaik galvenā ir kultūras problēma – vērtību sistēmas īpatnības un nepilnības. Krievijā jau ir iznākusi grāmata par kultūras un sabiedriskā progresa saistību /12/.

Pirms simpozija „viškā” lekcijas lasīja Londonas Ekonomikas skolas (*London School of Economic's*) profesors Čandrans Kukatas (*Chandran Kukathas*) /13/. Viņš pievērsās trim jautājumiem.

Pirmkārt, vai nacionālās īpatnības pretojās ekonomiskajai modernizācijai.

Otrkārt, vai ir iespējama attīstība bez vesternizācijas.

Treškārt, vai jātiecās pēc kultūras vienotības valstī.

Profesors lielu uzmanību veltīja kultūras jēdzienam. Viņaprāt kultūras jēdziens nepārtraukti mainās. Pie tam kultūras mijiedarbojās viena uz otru un tāpēc ir grūti saprast starpkulturālo parādību robežas. Viņš uzskata, ka kultūra ir uzvedības normu sistēma, kas ir nepieciešama cilvēku bioloģiskajai un sociālajai adaptācijai apkārtējā vidē. Turklāt pret kultūru ir jāizturās kā pret eksperimentu kompleksu, kad sekmīgās uzvedības normas nostiprinās praksē. Tās kultūras, kuras nespej adaptēties, neattīstās. Valsts attīstību nosaka ne tik daudz kultūra, kā nacionālie politiskie institūti. Tāds ir Londonas profesora viedoklis.

Krievijā par simpoziju rakstīja kā par neparastu pasākumu, kurā tiek mēģināts savienot divas ļoti dažādas pasaules – ekonomiku un kultūru. Tas nav pārsteigums. Joprojām daudzu intelektuāļu priekšstatā kultūras jēdziens asociējās tikai ar literatūru un mākslu. Arī Krievijas modernizācijas sakarā gandrīz nemaz neapspriež kultūras sfēru visplašākajās dimensijās. Diskusijas dalībniekus maz interesē, kas valsts nākotnē visvairāk visu izšķirs – demogrāfiskais potenciāls, nafta, ieroči un armija, politiskā griba, institūti, akadēmijas utt. jeb darba ētika, sirdsapziņa, morāle, atbildība par sevi, ģimeni un valsti, tautas enerģiskums un radošums kā rīcības un uzvedības dzinējspēks. Tie, kuri pašlaik apgalvo, ka Krievijas sabiedrības fundamentāla problēma ir kultūra, ir mazākumā, jo mūsdienu ekonomikas zinātne joprojām lielā mērā proponē priekšstatu, ka valsts ekonomisko dzīvi nosaka tās institūti.

Ar simpozija dalībniekiem tikās valsts prezidents V. Medvedjevs. Viņš akcentēja tēmas aktualitāti. Prezidenta ieskatā par to liecina pasaules ekonomiskā un finanšu krīze, kuras cēloņus nākas saskatīt kultūrā.

Krievijas varas elite ir norūpējusies par valsts nākotni. Tas ir saprotams. Komunisma celtniecības mānija ir izslimota un palikusi pagātnē. Tagad ir jādomā par turpmāko dzīvi, kuru elite saista ar modernizāciju, kas faktiski nozīmē ekonomisko modernizāciju, kad krievu ekonomiskā produkcija ne tikai nav atpalikusi no citu valstu ražojumiem, bet ir modernāka, labāka, inovatīvāka utt.

Krievija ne velti izmanto **modernizācijas** jēdzienu. Tas mūsu gadsimta sākumā Rietumos kļuva ļoti populārs. Parādījās daudzas publikācijas par t.s. sociokulturālo izmaiņu integratīvo teoriju. Šajā teorijā tiek integrētas vairākas citas teorijas. Piemēram, modernizācijas teorija, kura balstās uz atziņu, ka kultūra mainās ekonomiskās attīstības rezultātā. Tātad, lai izmainītu, proti, uzlabotu kultūru – cilvēku dzīves līmeni, ir jāmodernizē ekonomiskā darbība.

Sociokulturālo izmaiņu integratīvā teorija, salīdzinot ar ekonomikas zinātņi, saimniecisko attīstību interpretē plaši. Ekonomikas zinātne ne reti sludina, ka reālo ienākumu palielināšanā vienīgais ceļš ir darba ražīguma palielināšana. Savukārt, lai palielinātu darba ražīgumu, jāpaaugstina ir strādnieku kvalifikācija, jāpilnveido tehnoloģija un darba organizācija. Taču iecerētā augšupeja var notikt tikai tad, ja tiek ieguldīti līdzekļi un ir konkrēti stimuli to darīt. Tātad investīcijām ir nepieciešamas noteiktas garantijas. Valstī ir jābūt tādiem nosacījumiem, kas veicina domāt par rītdienu. Ja diemžēl valstī ir tādi „spēles noteikumi”, kuri stimulē laupīšanu (valsts, privātpersonu īpašuma) un alkātību, tad attīstība nav gaidāma. Sociokulturālo izmaiņu integratīvā teorija cenšas savās rekomendācijās balstīties ne tikai uz tādām kategorijām kā darba ražīgums, strādnieku kvalifikācija, investīcijas, bet vēlas aptvert sabiedrībā pastāvošo vērtību sistēmu un citas garīgās izpausmes.

Krievijā ļoti skaidri apzinās, ka mūsdienu pasaule ir tehnopasaule. Šajā tehnopasaulē vara un kontrole pieder tiem, kuri rada tehnoloģiju. Turklāt rada jaunu tehnoloģiju, jo vara un kontrole visefektīvākā ir tikai tiem, kuriem pieder vismodernākā tehnoloģija. Tāpēc tehnopasaules attīstībai ir izveidotas visdažādākās institūcijas, kuru uzdevums ir izmērīt inovāciju klātbūtni valstīs, lai sastādītu valstu reitingu no inovāciju daudzuma viedokļa.

Tā, piemēram, ir izveidots globālais inovāciju indekss (*Global Innovation Index*). Tas ir rādītājs, kas atspoguļo inovāciju līmeni valstī. Globālā inovāciju indeksa aprēķināšanas metodiku izstrādāja

ASV zinātnieki, kuri sadarbojās ar tādām biznesa organizācijām kā *The Boston Consulting Group*, *American Enterprise Association*, *American Enterprise Institute*. Nosakot attiecīgās valsts inovāciju indeksu, tiek ņemti vērā inovāciju darbības komerciālie rezultāti, valdības aktivitāte un vispār valsts politika inovāciju stimulēšanā. Pētījumā tiek izmantotas aptaujas un intervijas ar biznesa atbildīgajiem darbiniekiem 110 valstīs. Pedējo reizi rezultāti bija publicēti 2009.gada martā. Visaugstākie rādītāji ir tādām valstīm kā Korejas Republika, Japāna, Šveice, ASV, Islande, Luksemburga. Krievijas inovāciju indekss ir ar mīnusa zīmi.

Pašlaik Krievijas modernizācijas mērķim ir ekonomiskā ievirze. Taču tā uzskata ne visi cilvēki Krievijā, kuri domā par to, kā valsts var iegūt ekonomisko konkurētspēju. Jau minējam J.Jasina viedokli, ka galvenā problēma ir kultūra un nepieciešamība attiecīgi izmainīt sabiedrības kultūras enerģiju. Arī citi raksta, ka galvenais ir nācijas kultūras līmenis, no kā ir atkarīga intelektuālā mobilizācija modernizācijas realizēšanai.

Inovāciju saistību ar krievu kultūru un krievu cilvēku mentalitāti savā rakstā apskata Vladimirs Maļavins /14/. Raksts sniedz uzskatāmu piemēru kultūras un mentalitātes vienotībai ar konkrētu ekonomiskās darbības bāzi – izgudrojumiem, jauniem tehnoloģiskajiem risinājumiem, radošām idejām. Vārdu sakot, ar šodien ne tikai Krievijā modīgi dēvētajām inovācijām, kad mūsdienu tehnokrātiskās civilizācijas jēga it kā ir inovācijas. Nav noliedzams - patērēšanas sabiedrībā galvenā prece ir jaunums, novitāte. Novitātes ir kļuvušas par postindustriālās sabiedrības iracionālā kapitālisma galveno instinktu.

V.Maļavins norāda, ka krievu tautas spēja atbrīvot un koncentrēt radošo potenciālu inovatīvai darbībai šaubas nerada. Labi ir zināmas krievu spējas izgudrot, noslieksme uz novatorismu, intelektuālo brīvību, prasme nestandarti un radoši domāt. Labi ir zināms arī par to, ko autors dēvē par krievu nacionālo stilu inovatīvajā darbībā. Proti, krievi piemīt izteikta tieksme atklāt kaut ko jaunu, radīt tehnoloģisko izrāvienu. Taču krievi esot vienaldzīgi pret savu jauno izdomājumu pārvēršanu masveida produktā un vispār gūt praktisku labumu no saviem izgudrojumiem. Tāpēc krievu radošā gara apzīmējumā precīzi iederas vārdi „krievu utopiskums”, jo sapņi par jaunām pilsētām un jauniem tehnoloģiskajiem kompleksi vienmēr ir beigušies bez praktiskā piepildījuma. Kā raksta V.Maļavins, diemžēl šodien nākas runāt par Krievijas sabiedrības amorfumu, pasivitāti, nihīlistisku attieksmi pret vērtībām un tiesībām. Tādējādi sociālais materiāls ne visai ir piemērots elites inovāciju entuziastu projektiem un Krievijas modernizācijas politikai.

Autors izvirza savus priekšlikumus. Viņš uzsver, ka krievu sabiedrība pašlaik dzīvo pilnīgi jaunos apstākļos, respektīvi, jaunas socialitātes apstākļos, kad ir vajadzīga jauna izglītība, kura palīdzēs nevis apgūt sociālās lomas, neaudzinās autonomu personību, netieksies stimulēt novatorismu, bet gan atbrīvos dzīves potenciālu emocionālajā, intelektuālajā un garīgajā pilnībā. Tādu mērķi var sasniegt, garīgi vadot, audzinot apgārtu jutekliskumu, cilvēku vienotības sakāpinātu apziņu.

Vladimira Maļavina ieteiktā prioritāte – izglītība – jau ir zināma tradīcija gadījumos, kad saskaramies ar mentāla rakstura problēmām. Ieteikums izmainīt izglītību tādā veidā, lai noritētu kritiskās domāšanas attīstīšana un iegūtu domājošu cilvēku (*Homo Sapiens*), bet nevis *Homo Faber* – speciālistu un profesionāli šaurā nozarē, XX gadsimtā nepārtraukti tika apspriests intelektuālajās



apriņdās. Šajā tematikā vienmēr ir ietilpusi tēze, ka kreativitātes un inovāciju garīgā bāze ir humanitārā izglītība, ko joprojām negrib saprast un praktiski realizēt daudzi augstākās izglītības aprobežotie „metodologi”.

Iespējams, visperfektāk tas ir izprasts un realizēts transnacionālo korporāciju darbībā, kur liela loma ir kultūrcentriskai dinamiskai stratēģijai, savā planetārajā biznesā akcentējot sociālos un kultūras nosacījumus. Kultūrcentrisms korporāciju stratēģijā balstās uz intuīciju, atvērtību, domāšanas elastību, ko dod humanitārā izglītība, kad kultūras normas nosaka ne tikai priekšstatus par saprātīgo un vēlamu, bet arī cilvēka izzīņas spējas plašā rakursā. Kultūra ir ne tikai uzvedības un darbības modelis, bet arī kognīcijas modelis – zināšanu sistēmu modelis.

Mēdz teikt, ka indivīda **sociālās pašrealizācijas** drošākais veids (teorētiski) ir godīgs darbs un godīga nodokļu maksāšana. Savukārt mūsdienu sabiedrības sociālās kultūras pamats ir brīvas presonības tieksme uz godīgu konkurenci, kad visenerģiskākie, darba mīlošākie, spējīgākie un profesionāli sagatavotākie dalībnieki iegūst lielākas iespējas apsteigt konkurentus un vairāk nopelnīt un vairāk iegūt sociālos labumus. Presonības sociālā mobilitāte nav iespējama bez tādām īpašībām kā kreatīvi strādāt, komunicēt, uzņemties atbildību, darboties patstāvīgi u.c.

Sociāli konkurētspējīga indivīda ideāls kļūst radoša personība, spējot radīt idejas, tehnoloģijas, produktus, izstrādājumus u.tml. Nekonkurētspējīgi cilvēki ir invalīdi u.c. objektīvu iemeslu dēļ, kā arī tā saucamie sociālie margināļi, kuru virzību ietekmē „slikti gēni”, trūkumi audzināšanā, drūma bērnība, profesionālās izglītības trūkums, izglītības trūkums vispār, antisociālas vides ietekme, vispārējais slinkums, izlaidība. Sociālie margināļi nejūt tieksmi dzīvot adekvāti sociālajām normām, bet cenšas iegūt sociālos labumus negodīgā un nelegitīmā ceļā. Tiek uzskatīts, ka vēsturē sastopamā politiskā terora autori un politiķu viena daļa vienmēr ir sociālie margināļi. Sociālajiem margināļiem ekonomiskais uzplaukums un modernizācija nav izdevīga, jo viņi nav godīgi konkurenti. Turklāt sociālie margināļi neciena izglītību, inteliģenci, inteliģentumu, zinātņi un zinātniekus, intelektu, augstu morālo apzinīgumu, sociālo atbildību.

Šodien tiek atklāti atzīts, ka valstu attīstība ir atkarīga no attiecīgajā kultūrā konstatējamā indivīda sociālās pašrealizācijas līmeņa un tajā skaitā sociālo margināļu perspektīvām reāli ietekmēt procesus valstī.

Kultūrā ietilpst arī sociālās vadības prakse, respektīvi, cilvēku sociālās aktivizācijas realizācija, stimulējot sociāli ekonomiskās intereses un tikumiski psiholoģisko motivāciju. Ne velti, piemēram, Āfrikas atsevišķu valstu, kā arī Krievijas modernizācijas kontekstā nākas lasīt, ka attiecīgajās valstīs liela ietekme ir sociālajiem margināļiem, kuri veicina reģionālo seperātismu, nacionālo un reliģisko ekstrēmismu, ekonomikas kriminalizāciju, parazītisku dzīves veidu, masveida krāpšanos, materiālās nevienlīdzības pieaugumu utt.

L.Harrisons un citi zinātnieki, pievēršoties ekonomiskā progresa un kultūras sakarībām, sniedz empīriskos datus par kultūras normām un cilvēku attieksmi pret tām. Proti, tiek nosauktas normas un dzīvē novērotā cilvēku stereotipiskā attieksme pret katru normu. Taču netiek raksturots mehānisms, kā šīs normas un attieksme pret tām ietekmē ekonomisko darbību.

Protams, šo mehānismu nevar izmērīt vai kaut kādā citā veidā fiksēt reālās formās. Šis mehānisms ir tā pašregulējošā **garīgā substance**, uz ko balstās kultūra. Mehānisma pamatā it garīgi eksistējošās izpausmes cilvēku apziņā, un tās funkcionē, balstoties uz pašregulācijas principu. Pie tam pašregulācija ir individuāli garīga substance. Sprotams, sastopami tādi garīgie fenomeni, kuriem ir kolektīvistiski vispārējs raksturs – tradīcija, neformāls likums, neoficiāli pieņemta kārtība u.c.

Kultūras (un arī kultūras determinisma) izpratne balstās uz **analītisku darbību** par kultūras formu ģenēzi un tipoloģiju. Nepieciešama ir tāda analītiskā darbība, lai aptvertu kultūras kosmosa vienotību momentālā redzējumā. Šī analītiskā darbība ir nepieciešama, kaut gan tā ir nereāla. Tā nav izskaidrojama tāpat kā mākslinieks nevar izskaidrot vienā mirklī saskatīto jaunā iecerētā daiļdarba saturisko veselumu. Piemēram, Mocarta biogrāfijā var izlasīt komponista stāstījumu par to, ka viņš vienā mirklī sevī dzirdēja visu nākamo simfoniju. Arī kultūra ir vienots veselums – vienota simfonija. Lai izprastu un novērtētu šīs simfonijas kāda atsevišķa komponenta funkcionēšanu, katru reizi ir nepieciešams to kontekstuāli skatīt visas simfonijas mērogā, kas nav iespējams bez analītiskās darbības un, atkārtotam, nav reāli.

Iespējams, tam daudzi negribēs ticēt, bet kultūrai nevar uzspiest zinātņi un zinātniskumu. Arī dabu nevar „spīdzināt” ar zinātniskumu, jo nevis dabai ir jāreķinās ar mūsu zinātniskumu, bet gan mūsu zinātniskumam ir jāreķinās ar dabu. Naivi ir dabai uzspiest dažādas „teorijas”. Tas nepalīdz izprast dabu, bet gan liecina par uzkundzēšanos dabai. Tas pats attiecas uz kultūru, jo pašu zinātņi un zinātniskumu nosaka kultūra, bet nevis pretēji – zinātne un zinātnikums diktē savus noteikumus kultūrai. Kārlis Markss rakstīja, ka domas universiālā neatkarība izpaužas tādējādi, ka doma izturas pret katru lietu tā, kā to prasa pašas lietas būtība. Nedrīkst lietas būtību aizstāt ar metodi – abstraktu izdomājumu vai teatralizētu spēli.

„Visplašākajā mērogā” traktētā kultūra vienmēr paliks „simfonijas” statusā, kad viss būs atkarīgs no mūsu spējas abstrakto jēdzienu „kultūra” novest līdz dzīvam priekšstatam par kultūru, kā arī no mūsu ticības Mocartam – mākslinieciskās fantāzijas precizitātei. Un nevarētu teikt, ka jau negūstam zināmus panākumus. Acīmredzot panākumu uzskaitījumā pašlaik augstākais sasniegums ir ne tikai intelektuāļu, bet arī atsevišķu valstsvīru sapratne, ka kultūra ir ne tikai dziesmas, mūzika un grāmatas, bet pastāv kultūra „visplašākajā mērogā” un tā visu nosaka cilvēku dzīvē – ekonomiku, politiku, sabiedriskās attiecības utt. Saprātne par *Culture Matters*, protams, ir jauna kognitīvā pakāpe zināšanās par kultūru un kultūras determinismu. Rietumu civilizācijā visspēcīgā dolāra un lielpabala autoritātes vietā pakāpeniski nostiprinās kultūras un kultūras determinisma autoritāte.

2010 IX

1/ Par kultūras determinisma koncepcijas ieviešanu kulturoloģijā 2006.gada nogalē skat.: Priedītis A. Spīdolas telpa. Apceres par kultūru. R., 2007. [www.artursprieditis.lv](http://www.artursprieditis.lv).

2/ Skat.: Spiro M.E. Theoretical Papers of Melford E.Spiro. Chicago, London, University of

Chicago Press, 1987.

3/ Skat.: Малер А. Сумма против Познера. [www.russ.ru](http://www.russ.ru).

4/ Tulkojumu krievu val. skat.: Бенедикт Р. Хризантема и меч: модели японской культуры. [www.yanko.lib.ru/books](http://www.yanko.lib.ru/books).

5/ Tulkojumu krievu val. skat.: [www.politstudies.ru](http://www.politstudies.ru).

6/ Skat.: Hofstede G. Culture's Consequences, Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. Thousand Oaks Ca, Sage Publications, 2001.

7/ Skat. [www.isteve.com/IQ Table.htm](http://www.isteve.com/IQ Table.htm). Internetā ir pieejams abu autoru raksts „Intelligence and the Wealth and Poverty of Nations” ([rlynn.co.uk/pages/article\\_intelligence/1.asp](http://rlynn.co.uk/pages/article_intelligence/1.asp)). Krievu val.skat.: Линн Р. Интеллект и экономическое развитие.- Психология, 2008, т.5, № 2, с.89-108 ([www.intellectus.ru/lib/00052.htm](http://www.intellectus.ru/lib/00052.htm)) . Линн Р.Расовые различия в интеллекте. Эволюционный анализ. М., Профит Стайл, 2010, 304 с.

8/ Skat.: Jencks C. Inequality. London, Penguin, 1972.

9/ Skat.: Харрисон Л. Почему в одних странах счастье есть, а других его нет? [www.newtimes.ru/articles/print/2795](http://www.newtimes.ru/articles/print/2795).

10/ Skat.: Харрисон Л. Культура и экономическое развитие. [www.inliberty.ru/print.php?id=324](http://www.inliberty.ru/print.php?id=324).

11/ Skat. plašāk: Priedītis A. Kultūru dialogs: interkulturālās komunikācijas vēsture un teorija. R., Pasaules kultūru fonds, 2006, 199.- 203.lpp.

12/ Skat.: Лебедева Н.М., Татарко А.Н. Культура как фактор общественного прогресса. М., Юстицинформ, 2009.

13/ Skat.: „Не хвост движет собакой». [www.hse.ru/news/recent/17972571.html](http://www.hse.ru/news/recent/17972571.html).

14/ Skat.: Малявин В. Инновации: быт в пути-2. [www.russ.ru](http://www.russ.ru).